

DOI: 10.33766/2524-0323.92.140-152
УДК 342.222

О. В. Зайцев,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права № 1
Національного юридичного університету України
імені Ярослава Мудрого
(м. Харків, Україна)
e-mail: tavr0106@gmail.com
 <https://orcid.org/0000-0002-6743-7114>

ОБМЕЖЕНА ОСУДНІСТЬ: ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ

З урахуванням досягнутого рівня науки кримінального права та судової психіатрії проведено аналіз положень про обмежену осудність у проєкті КК України. Висловлено додаткові аргументи на користь визнання медичним критерієм виключно психічних розладів. Запропоновано змінити підхід у визначенні *психологічного критерію*. Приділено увагу факультативному значенню обмеженої осудності при пом'якшенні покарання. Звернуто увагу на неприйнятності збереження примусової психіатричної допомоги до цієї категорії злочинців.

Ключові слова: обмежена осудність, критерії, ознаки, покарання, примусова психіатрична допомога.

Постановка проблеми. Регламентация обмеженої осудності в кримінальному законодавстві України пройшла шлях тривалого обговорення в науці кримінального права. Питання обмеженої осудності було гостро дискусійним під час розробки чинного КК України (1992-2001 рр.) [1, с. 73-76]. У підсумку стаття про обмежену осудність уперше включена до законодавства України про кримінальну відповідальність після прийняття КК України 2001 р. За період застосування ст. 20 КК України судовою практикою було виявлено низку проблем її тлумачення та застосування, які спробував вирішити Пленум Верховного Суду України у своїй постанові від 3 червня 2005 р. № 7 «Про практику застосування примусових заходів медичного характеру і примусового лікування» [2]. Своєю чергою, наука кримінального права також розвивалася. За останні 20 років захищено декілька дисертацій, у яких надано авторське бачення проблеми обмеженої осудності. Крім того, з'явилася емпірична база: згідно з офіційними статистичними даними МОЗ

України, щорічно судово-психіатричними експертними комісіями виявляються ознаки обмеженої осудності в кількості від 250 до 500 осіб.

На сьогодні кримінальне законодавство України також перебуває у стадії реформування. Так 7 серпня 2019 р. Президентом України підписано Указ № 584/2019, яким затверджено «Положення про Комісію з питань правової реформи» [3]. Одним із напрямів діяльності зазначеної Комісії є підготовка та узагальнення пропозицій стосовно змін до законодавства про кримінальну відповідальність. Задля цього затверджено склад робочої групи з питань розвитку кримінального права, члени якої активно розробляють новий КК України. Наприкінці 2019 року група завершила обговорення Загальної частини та декількох розділів Особливої частини нового Кодексу. Для публічного обговорення текст проекту нового КК України опубліковано станом на 19 жовтня 2020 року [4]. Обмеженій осудності присвячено окрему статтю, її зміст заслуговує на системний аналіз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми обмеженої осудності в науці кримінального права України, у тому числі на дисертаційному рівні, приділили увагу свої спеціальні дослідження В. М. Бурдін, А. А. Васильєв, В. В. Лень, В. Я. Марчак, Н. А. Мирошниченко, Н. А. Орловська, В. Б. Первомайський, Т. М. Приходько та інші вчені. Деякі її проблемні аспекти розглянуті Пленумом Верховного Суду України в окремій постанові. Запропоновані ж проектом положення про осудність (обмежену осудність) та неосудність ще не піддавалися вивченню в науці кримінального права.

Формулювання цілей. Метою статті є проведення системного аналізу положень про обмежену осудність та її кримінально-правові наслідки, які запропоновані проектом КК України (станом на 19.10.2019 р.). При тому вважається за необхідне звернутися до досвіду робочої групи по розробці чинного КК України (1992-2001 рр.). Вивчення слід провести з урахуванням сучасного рівня як науки кримінального права, так загальної і судової психіатрії.

Виклад основного матеріалу. Стаття 2.2.4. «Обмежена осудність особи» включена до Розділу 2.2. «Суб'єкт злочину» Книги 2 Загальної частини «Про злочин» проекту КК України. Її зміст такий:

«1. Обмежено осудною визнається судом особа, яка під час вчинення злочину через наявний у неї психічний розлад не могла повною мірою:

а) усвідомлювати його протиправний характер, б) передбачати його наслідок, що відповідає складу злочину, або в) керувати своїм діями».

2. Обмежено осудна особа є суб'єктом злочину.

3. Обмежена осудність особи враховується у випадках, передбачених пунктом «е» частини 1 статті 3.2.2, пунктом «в» частини 1 статті 3.6.4 цього Кодексу».

Аналіз наведених положень дозволяє висловити такі думки.

По-перше, відповідно до запропонованого розробниками підходу, формула обмеженої осудності характеризується наявністю двох критеріїв: медичного та психологічного (юридичного). Перший визначено як «психічний розлад».

Слід нагадати, що в науці неодноразово пропонувалось розширити медичний критерій обмеженої осудності шляхом включення інших станів людини. Ішлося, наприклад, про «холеричні і меланхолійні типи нервової системи, різного

роду акцентуації характеру», «триваючі депресивні стани і залежність від азартних ігор», «надмірний страх», «аномалії, які виникають у результаті атмосферних коливань, нехворобливих соматичних явищ (вагітність, менструації, клімакс)», «неадекватні порушення у поведінці конкретної особи» [1, с. 106-121].

Очевидно, що надавати однакове юридичне значення у формулі обмеженої осудності причинам психічної нестабільності, не пов'язаним із психічним захворюванням і психічним розладам не обґрунтовано. Вищезазначені стани характеризуються якісно різним впливом на усвідомлену регуляцію поведінки. Унаслідок різної природи і ступеня впливу на людину психічні розлади, на відміну від психофізіологічних порушень, можуть не тільки суттєво обмежити інтелектуально-вольові здатності особи під час вчинення злочину (при обмеженій осудності), а й позбавити її такої здатності при досягненні ступеню тяжкого розладу (при неосудності).

Відповідно, у рамках формули обмеженої осудності при розгляді медичного критерію мова повинна йти про єдину причину – психічний розлад. Пов'язано це з тими особливостями, які виділяють ці захворювання серед усіх причин, що викликають зазначений вплив. Психічні розлади – це результат складних і різноманітних порушень діяльності різних систем організму людини із переважною поразкою головного мозку, особливо його вищих відділів [5, с. 92]. Розлад настільки розвинений, що позбавляє її повноцінності психічних здатностей, причому ця повнота, у більшості випадків, не може бути якимось компенсована або поповнена без проведення спеціалізованого лікування.

Визначення медичного критерію обмеженої осудності у проєкті КК України також цілком відповідає термінології, яка застосовується в Законі України «Про психіатричну допомогу» [6] та в психіатричному класі Міжнародної класифікації хвороб 10-го перегляду [7]. Враховуючи вищевикладене, слід підтримати підхід робочої групи в зазначеному аспекті регламентації обмеженої осудності.

По-друге, у проєкті уточнено психологічний критерій обмеженої осудності в частині поєднання його інтелектуальної і вольової ознак. Між ними залишено лише сполучник «або», тимчасом як у ч. 1 ст. 20 КК України ці ознаки поєднуються одночасно за допомогою двох сполучників – «та» і «або». Запропонована редакція заслуговує на обговорення.

Для з'ясування цього питання слід враховувати принципово різні підходи в розумінні сутності психологічного критерію неосудності, які сформовані в судовій психіатрії і в юридичній науці. Ці положення, враховуючи подібність конструювання формули, поширюються і на обмежену осудність. Так, ще в 60-х роках минулого століття Д. Р. Лунц наголошував на необґрунтованості окремого розгляду інтелектуальної і вольової ознак неосудності, оскільки порушення психічних функцій існують, як правило, нероздільно, і мова йде тільки про переважне ураження тієї чи іншої сторони психічної діяльності. Грунтуючись на дослідженнях лікаря, фізіолога І. Г. Павлова, відповідно до яких психічна діяльність є віддзеркаленою діяльністю головного мозку, а також враховуючи досвід проведення судово-психіатричних експертиз, учений робить висновок, що в патологічних умовах складно уявити ізольоване, викликане психічним розладом порушення волі,

що залишало б абсолютно не ураженими інші стороною психічної діяльності, у першу чергу, мислення. Саме хворобливі розлади регуляції поведінки, які виключають осудність, є виразом тяжких патологічних порушень усієї психічної діяльності, що свідчить про тяжкість психічного розладу та дозволяють зробити висновок про неосудність [8, с. 68-69].

Сучасний рівень досліджень у психіатрії дозволяє стверджувати: ознаки психологічного критерію не є повністю самостійними та відокремленими, навпроти, вони перебувають у системному зв'язку. Відповідно, шгучний поділ та навіть протиставлення цих ознак є характерним для повсякденних і донаукових уявлень про психіку [9]. На сьогодні навряд чи можна навести приклад таких психічних розладів, які б характеризувалися вибірковим порушенням усвідомлення оточуючого світу при повністю збереженій здатності керувати своїми діями або навпаки. Викладене дозволяє пропонувати обговорення використання сполучника «та», замість «або», при поєднанні ознак психологічного критерію обмеженої осудності.

По-третє, з тексту ст. 2.2.4. проєкту можна зробити висновок про зміну підходу до визначення інтелектуальної ознаки психологічного критерію. Зокрема, у проєкті вказується на *неможливість повною мірою усвідомлювати протиправний характер злочину та передбачати його наслідок, що відповідає складу злочину*. Очевидно, автори проєкту намагалися таким чином конкретизувати, додатково розкрити зміст інтелектуальної ознаки. Однак, це загрожує викривленням її сутності, що зумовлює необхідність приділити увагу цьому дискусійному питанню.

Перш за все, слід звернути увагу, що це питання не є новим для науки і судової практики. Воно виникло ще до законодавчої регламентації неосудності в континентальній Європі. З цього приводу слід згадати справу Хадфієлда, звільнення якого від кримінальної відповідальності через неосудність мало велике значення у сфері історичного розвитку юридичного критерію неосудності, зокрема в англосаксонській системі права. Так, Джеймс Хадфієлд, колишній британський ополченець, демобілізований через серйозне поранення в голову, діяв у повній впевненості, що, подібно до Христа, є рятівником людства і повинен стати жертвою в ім'я порятунку роду людського. Він був переконаний, що вбивство короля Георга III є єдиним шляхом до порятунку. У 1799 році Хадфієлд вчинив діяння, що кваліфікувалось на той момент як державна зрада. У судовому розгляді адвокат Томас Ерскін наполягав на виправданні Хадфієлда через його помилку, що викликала нездоланий імпульс до вбивства короля. Ерскін вибрав саме цей спосіб захисту через наявність висновку, у якому йшлося, що підсудний повністю усвідомлював протиправність свого вчинку, і саме тому стріляв із пістолета в Георга III, поцілювши в його коня. Він також знав про законодавчу заборону його діяння під страхом покарання за державну зраду, але широ вважав, що порятунок світу можливий тільки в разі вчинення таких дій. У підсумку, на підставі існуючого на той час рівня психіатрії та законодавчих приписів, Хадфієлду був винесений вирок про його невинуватість через неосудність [10, с. 124-125].

Щодо вітчизняної науки, то запропонований проєктом підхід до трактування інтелектуальної ознаки осудності (неосудності) був характерним для початку ХХ століття. Так М. С. Таганцев наводив таку аргументацію розроблених ним

положень про неосудність у проекті Кримінального Уложення 1903 р.: «...здатність до осудності передбачає перш за все здатність того, хто діє, пізнавати умови та властивості вчиненого ним вчинку, пізнавати його ставлення до оточуючого нас зовнішнього світу, до прав та інтересів інших осіб, здатність розуміти приписи і заборони закону» [11, с. 153].

В. С. Трахтеров під час аналізу КК УСРС 1922р. вважав, що за своїм змістом «осудність свідчить про наявність у суб'єкта (під час вчинення злочину) двоякого роду психічних здатностей, а саме: здатності усвідомлювати неправомірність вчиненого і здатності керувати своїми діями» [12, с. 122]. Своєю чергою, інтелектуальна ознака психологічного критерію неосудності свідчить «не тільки про нездатність особи усвідомлювати свої дії, але і нездатність уявляти собі, як її дії співвідносяться із правом і законом» [13, с. 152]. Додамо, що в подальшому, В. С. Трахтеров змінив свій підхід до тлумачення згаданої ознаки, стверджуючи, що вона містить «відсутність здатності усвідомлювати суспільно-правову сторону вчинених дій, їх суспільно небезпечний характер» [14, с. 133].

В. С. Орлов, надаючи характеристику інтелектуальної ознаки неосудності, стверджував, що вона, окрім нерозуміння фактичної сторони діяння, містить у своєму складі нездатність розуміти його скерованість проти правопорядку, тобто усвідомлювати суспільно небезпечний характер діяння [15, с. 52].

Подальший розвиток науки характеризувався зміною у розкритті змісту інтелектуальної ознаки осудності (неосудності). Ю. М. Антонян і С. В. Бородін наводять власні аргументи проти вищезазначеного підходу: «Справа в тому, що нерозуміння протиправності може і не бути результатом психічного захворювання або недоліку психіки, а свідчити тільки про незнання закону, що, як відомо, не звільняє від відповідальності. Окрім того, включення протиправності поряд із суспільно небезпечністю в інтелектуальну ознаку призвело б до їх протиставлення та плутанини» [16, с. 114].

Серед сучасних дослідників прибічником дискусійної позиції виступає В. М. Бурдін, який наполягає на тому, що «з урахуванням того, що суспільна небезпечність та кримінальна протиправність є самостійними ознаками злочину, а усвідомлення особою цих ознак також відбувається окремо в межах різних підрівнів соціального рівня усвідомлення правової дійсності, які не поглинаються одне одним, вказівка на можливість усвідомлення суспільної небезпечності та кримінальної протиправності діяння та його наслідків повинна знайти своє місце серед ознак поняття осудності» [17, с. 13]. Цей же підхід науковцем поширюється і на визначення неосудності.

З огляду на викладене, переконливою залишається позиція В. Б. Первомайського, який пояснює цю проблему «чинною парадигмою неосудності», у якій психологічний критерій має назву юридичного, що створює передумови для його аналізу та визначення не тільки психіатрами, а й юристами. Саме цим дослідник пояснює спробу пов'язати його зміст із такими характеристиками діяння, як «протиправність, фактичний характер, суспільна небезпечність». В. Б. Первомайський вказує, що при такому підході поняття «усвідомлення» змішується із поняттям

«знання» і підміняється останнім. Це призводить до можливості помилкового розподілу усвідомлення кожного із вказаних елементів діяння. Водночас для такого твердження необхідні докази, що психічні розлади можуть проявлятися порушенням здатності усвідомлення окремих властивостей діяння, тобто особа із психічним розладом не може усвідомлювати значення діяння, але усвідомлює фактичну сторону або навпаки. Таких доказів психіатрія не має. Відповідно, визначальною для визнання помилковості подібного тлумачення інтелектуальної ознаки осудності (неосудності) є та обставина, що «не враховується системна природа феномену свідомості, її якісна характеристика, яка виключає при порушенні свідомості можливість вибіркового усвідомлення якихось окремих характеристик вчинюваних дій» [18].

Саме тому, наприклад, маніакальний хворий, який вчинив замах на звалтування, визнається неосудним не тому, що він все розумів, але не був здатний керувати своїми діями. Навпаки, він керував ними у відповідності зі своїм розумінням. У дійсності особа із психічним розладом, яка формально розуміє фактичну сторону діяння і його суспільну небезпечність, не здатна його усвідомити через відсутність критичності, порушення розладом самосвідомості і «Я». Переконливим є висновок В. Б. Первомайського: якщо особа зберігає здатність усвідомлювати свої дії, то вона тією ж мірою усвідомлює і критично оцінює свої протиправні дії [19]. Відповідно, у вітчизняній судово-експертній практиці традиційним залишається розуміння інтелектуальної ознаки психологічного критерію неосудності (обмеженої осудності) як втраченої (зниженої) здатності особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність). Це дозволяє ставити під обґрунтований сумнів необхідність запропонованих змін до відповідних положень КК України.

По-четверте, на відміну від ч. 2 ст. 20 КК України, проект у ст. 2.2.4 конкретизує врахування обмеженої осудності при призначенні особі покарання (п. (е) ч. 1 ст. 3.2.2). Водночас вказівка на імперативний характер пом'якшення покарання такому злочинцю є вже тривалий час дискусійною не тільки в науці кримінального права [20], а й було предметом гострої дискусії в стінах українського парламенту.

Так у проектах КК України з 1994 по 1999 р. [21, с. 122-129], підготовлених робочою групою Кабінету Міністрів України, у тому числі й прийнятому Верховною Радою України в першому читанні [22, с. 222-325], у статті про обмежену осудність було вказано на її врахування при призначенні покарання саме як обставини, що пом'якшує відповідальність. Під час обговорення проекту КК народні депутати наполягли на виключенні цього положення, аргументуючи це потенційною можливістю зловживання судом при призначенні винному покарання. У результаті тривалої дискусії поправка про виключення цієї статті була прийнята Верховною Радою України в ході другого читання проекту Загальної частини КК України [23, с. 53-96].

На сьогодні ж, згідно з ч. 2 ст. 20 КК України, «визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання». Звісно, у правозастосуванні виникло питання: а як саме враховується? Однак, у самому тексті ст. 20 КК Ук-

раїни точної відповіді немає. Це призвело до суттєвих помилок у судовій діяльності і, очевидно, стало підставою для визнання Пленумом Верховного Суду України правильною практику тих судів, які враховують обмежену осудність при призначенні засудженому покарання як пом'якшуючу покарання обставину [2].

Враховуючи, очевидно, неоднозначне ставлення щодо обов'язковості пом'якшення покарання особам, визаним обмежено осудними, пропонується для обговорення вважати обмежену осудність обставиною, яка може пом'якшити покарання. Таке врахування обмеженої осудності особи повинне бути правом, а не обов'язком суду, який має навести мотиви свого рішення у вироку.

По-н'яте, проект (імовірно, враховуючи положення п. 7 постанови Пленуму ВСУ від 3 червня 2005 р. № 7 «Про практику застосування примусових заходів медичного характеру та примусового лікування»), пропонує на рівні закону закріпити такий кримінально-правовий наслідок визнання особи обмежено осудною, як можливість застосування до неї примусової амбулаторної психіатричної допомоги (п. (в) ч. 1 ст. 3.6.4). Слід наголосити, що такий підхід у вигляді подвійного впливу на злочинця, як призначення покарання із одночасним застосуванням до нього примусової психіатричної допомоги, викликає низку зауважень.

Відповідно до Закону України «Про психіатричну допомогу» поза кримінально-правовим полем надання особи амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку можливе без усвідомленої письмової згоди особи або без письмової згоди її законного представника тільки в разі встановлення в неї тяжкого психічного розладу, внаслідок чого вона завдасть значної шкоди своєму здоров'ю через погіршення психічного стану в разі ненадання їй психіатричної допомоги. Тобто, однією із обов'язкових підстав для примусової психіатричної допомоги є наявність у особи тяжкого психічного розладу – розладу психічної діяльності (затмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті), який позбавляє особу здатності адекватно усвідомлювати оточуючу дійсність, свій психічний стан і поведінку [6].

Слід нагадати, що рішення про застосування до особи примусових заходів медичного характеру повинно ґрунтуватися на встановленні суспільної небезпеки особи за її психічним станом. Про це йдеться і в ч. 4 ст. 503 КПК України: примусові заходи медичного характеру застосовуються лише до осіб, які є суспільно небезпечними. Заразом традиційне розуміння змісту, цілей та завдань примусових заходів медичного характеру пов'язано з їх застосуванням виключно до осіб із тяжкими психічними розладами [24]. **У кримінально-правовому контексті оцінка суспільної небезпеки особи через її психічний стан є можливою або у випадку визнання її неосудною, або у випадку тяжкого психічного розладу, який виник після вчинення злочину** [25, 26].

Також слід застерегти від застосування до обмежено осудних осіб заходів безпеки з метою посилення профілактичного потенціалу закону про кримінальну відповідальність. Зокрема, саме про це, по суті, йдеться у ч. 2 ст. 3.6.3 проекту, коли під час визначення виду примусової психіатричної допомоги судом, окрім інших обставин, пропонується враховувати *вірогідність вчинення нею нового протиправного*

діяння. Вважаємо, що подібний підхід загрожує поверненням до концепції «небезпечного стану» і принципу доцільності при обґрунтуванні заходів безпеки медичного характеру, що широко застосовувався в радянський період [1, с. 52-67].

Важливим є врахування Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1018-р «Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року», згідно із яким «зменшення дискримінації та порушень прав людей з проблемами психічного здоров'я передбачається за рахунок приведення національного законодавства у відповідність з вимогами міжнародних документів з прав людини» [27]. Вивчення та аналіз системи цих документів заслугує окремого дослідження, хоча достатнім вважаємо врахування хоча б рекомендації Комітету міністрів Ради Європи від 22.09.2004 № REC (2004)10 щодо захисту прав і гідності осіб, які страждають на психічні розлади. Ч. 1 ст. 34 цієї рекомендації вказує, що в рамках кримінального права судові інстанції можуть ухвалювати рішення про поміщення до психіатричного закладу або лікування психічного розладу незалежно від наявності згоди зацікавленої особи. Однак, при тому слід брати до уваги наведені у ст. 18 рекомендації про загальні критерії примусового лікування, які передбачають, зокрема, наявність психічного розладу, який являє собою серйозну загрозу для самої особи або для оточуючих [28].

Таким чином, у той час як поза кримінально-правовим полем примусове психіатричне лікування осіб, у яких немає тяжкого психічного розладу, є забороненим, до категорії обмежено осудних проект пропонує, як і раніше, застосовувати недобровільні психіатричні заходи. Це не тільки суперечитиме підставам призначення, сутності та завданням цих заходів, але також і збереже умови для подальшого порушення прав осіб із психічними розладами. [29].

Висновок. Слід підтримати робочу групу з питань розвитку кримінального права, члени якої активно розробляють новий КК України. В умовах надзвичайно стислих строків ними проведено серйозну роботу, у результаті якої розроблено проект Загальної частини КК України і концептуальні підходи до формування її Особливої частини. Визначальним є те, що законопроект надано для ознайомлення широкому загалу, а розробники відкриті для обговорення та не уникають дискусій.

Проведений аналіз положень про обмежену осудність та її кримінально-правові наслідки, які містить Проект КК України, дозволяє висловити для обговорення такі пропозиції: збереження чинного визначення інтелектуальної ознаки психологічної ознаки; зміна підходу до поєднання цієї ознаки із вольовою; врахування обмеженої осудності особи при призначенні покарання, як обставини, що може пом'якшити покарання; виключення з КК України підстав для примусової психіатричної допомоги до цієї категорії злочинців.

Використані джерела:

1. Зайцев О. В. Обмежена осудність у кримінальному праві України: монографія. Харків : Майдан, 2007. 240 с.

2. Про практику застосування примусових заходів медичного характеру і примусового лікування: Постанова Пленуму ВСУ від 03.06.2005 р. № 7. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-05#Text>. (дата звернення: 22.11.2020).

3. Питання Комісії з питань правової реформи: Указ Президента України від 07.08.2019 р. № 584/2019. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/5842019-28949>. (дата звернення: 22.11.2020).

4. Контрольний проект КК станом на 19.10.2020р. URL : <https://newcrimnalcode.org.ua/criminal-code>. (дата звернення: 21.11.2020).

5. Георгадзе З. О., Царгасова Э. Б. Судебная психиатрия : учебное пособие для вузов / под ред. З. О. Георгадзе. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2002. 239 с.

6. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>. (дата звернення: 22.11.2020).

7. Про перехід органів і закладів охорони здоров'я України на Міжнародну статистичну класифікацію хвороб і споріднених проблем охорони здоров'я десятого перегляду: наказ МОЗ України від 08.10.1998р. № 297. URL : <https://mozdocs.kiev.ua/view.php?Id=1443>. (дата звернення: 21.11.2020).

8. Лунц Д. Р. Проблема невменяемости в теории и практике судебной психиатрии. Москва : Медицина, 1966. 236 с.

9. *Первомайский В. Б.* По поводу «Способа диагностики степени выраженности волевых расстройств в судебно-психиатрической клинике». *Вісник психіатрії та психофармакотерапії*. 2007. № 2. С. 167-171.

10. Кубанцев, С. П. *Правила Макнатена как концепция невменяемости в уголовном праве США. Журнал российского права*. 2005. №8. С. 124-125.

11. Таганцев Н.С. *Русское уголовное право. Лекции. Часть общая*. В 2 т. Т. 1. Москва : Наука, 1994. 380 с.

12. Трахтеров В. С. Формула невменяемости в уголовном кодексе У.С.С.Р. *Вестник сов. юстиции*. 1923. № 5. С. 122-125.

13. Трахтеров В. С. Формула невменяемости в уголовном кодексе У.С.С.Р. *Вестник сов. юстиции*. 1923. № 6. С. 152-153.

14. Трахтеров В. С. Юридические критерии невменяемости в советском уголовном праве. *Уч. зап. Ленингр. юр. ин-та*. 1947. Вып. IV. С. 122-153.

15. Орлов В. С. Субъект преступления: монография. Москва : Гос. изд-во юрид лит-ры. 1958. 260 с.

16. Антонян Ю. М., Бородин С. В. Преступность и психические аномалии. Москва: Наука, 1987. 208 с.

17. Бурдін В. М. Осудність та неосудність у кримінальному праві України: проблеми теорії і практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2011. 38 с.

18. *Первомайский В. Б.* Невменяемость. Київ : Компьютерно-издательский центр (КВИЦ), 2000. 320 с. URL: <http://www.psychiatry.ua/books/insanity/paper05.htm>. (дата звернення: 22.11.2020).

19. *Первомайский В. Б.* Невменяемость: два подхода к определению понятия. *Вісник Асоціації психіатрів України*. 1999. № 2. С. 65-76. URL: <http://www.psychiatry.ua/books/forensic/paper19.htm>. (дата звернення: 22.11.2020).

20. Зайцев О. В. Врачування судом обмеженої осудності особи при призначенні їй покарання. *Кримінальне право України*. 2006. № 6. С. 3-12.

21. Матеріали проекту Кримінального кодексу України 2001 року. Архів. Кабінет Міністрів України, Робоча група по підготовці проекту КК України. Книга 5 (1994 рр.). 470 с.

22. Матеріали проекту Кримінального кодексу України 2001 року. Архів. Кабінет Міністрів України, Робоча група по підготовці проекту КК України. Книга 12 (1997-1998 рр.). 389 с.

23. Матеріали проекту Кримінального кодексу України 2001 року. Архів. Кабінет Міністрів України, Робоча група по підготовці проекту КК України. Книга 23 (2000 р.). 306 с.

24. Канишев А. В. Обмежена осудність та примусові заходи медичного характеру. *Архів психіатрії*. 2007. Т. 13. № 1-2. С. 42-50.

25. Жук І. В. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування у кримінальному праві України : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 19 с.

26. Берш А. Я. Примусові заходи медичного характеру: правова природа та види : автореф. дис. .. канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2017. 20 с.

27. Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. № 1018-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-%D1%80#Text>. (дата звернення: 22.11.2020).

28. Рекомендация № REC(2004)10 Комитета министров государствам-членам в отношении защиты прав и достоинства лиц, страдающих психическими расстройствами, и пояснительный доклад (принята Комитетом министров 22 сентября 2004 г. на 896-м заседании заместителей министров) / *Council of Europe*, 2004. URL : https://rm.coe.int/rec-2004-10-psy-ru/168066caa8#_ftn1. (дата звернення: 22.11.2020).

29. Канищев А. В., Зайцев А. В. Проблемы применения принудительных мер медицинского характера к лицам, признанным ограниченно вменяемыми. *Психиатрия, психотерапия и клиническая психология*. 2020. Том 11. № 4. С. 821-832.

References:

1. Zaitsev, O. V. (2007) *Obmezhenha osudnist u kryminalnomu pravi Ukrainy: monohrafiia*. Kharkiv : Maidan. [in Ukrainian].

2. Pro praktyku zastosuvannya prymusovykh zakhodiv medychnoho kharakteru i prymusovoho likuvannya: Postanova Plenumu VSU vid 03.06.2005 r. № 7. (2005) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-05#Text>. [in Ukrainian].

3. Pytannia Komisii z pytan pravovoi reformy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 07.08.2019 r. № 584/2019. (2019) N. p. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5842019-28949/>. [in Ukrainian].

4. Kontrolnyi proekt KK stanom na 19.10.2020 r. (2020) N. p. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>. [in Ukrainian].

5. Heorhadze, Z. O., Tsarhasova, E. B. (2002) *Sudebnaia psykhyatryia : uchebnoe posobie dlia vuzov*. Z. O. Heorhadze (Ed.) Moskva : YuNYTY-DANA, *Zakon y pravo*/. [in Russian].

6. Pro psykhiatrychnu dopomohu: Zakon Ukrainy vid 22.02.2000 r. (2000) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>. [in Ukrainian].

7. Pro perekhid orhaniv i zakladiv okhorony zdorovia Ukrainy na Mizhnarodnu statystychnu klasyfikatsiiu khvorob i sporidnennykh problem okhorony zdorovia desiatoho perekhliadu: nakaz MOZ Ukrainy vid 08.10.1998r. № 297. (1998) N. p. URL : <https://moz-docs.kiev.ua/view.php?id=1443>. [in Ukrainian].

8. Lunc, D. R. (1966) *Problema nevmenyaemosti v teorii i praktike sudebnoj psikiatrii*. Moskva : Medicina. [in Russian].

9. Pervomaiskij, V. B. (2007) Po povodu «Sposoba diagnostiki stepeni vyrazhennosti volevyh rasstrojstv v sudebno-psihiatricheskoj klinike». *Visnik psihiatrii ta psihofarmakoterapii - Bulletin of psychiatry and psychopharmacotherapy*, 2, 167-171. [in Russian].

10. Kubancev, S. P. (2005) Pravila Maknatena kak koncepcija nevmenjaemosti v ugovolnom prave SShA. *Zhurnal rossijskogo prava - Journal of Russian law*, 8, 124-125. [in Russian].

11. Tagancev, N. S. (1984) Russkoe ugovolnoe pravo. Lekcii. Chast' obshhaja. (Vol.1-2; Vol. 1) Moskva : Nauka. [in Russian].

12. Trahterov, V. S. (1923) Formula nevmenjaemosti v ugovolnom kodekse U.S.S.R. *Vestnik sov. Justicii - Bulletin of owls. of justice*, 5, 122-125. [in Russian].

13. Trahterov, V. S. (1923) Formula nevmenjaemosti v ugovolnom kodekse U.S.S.R. *Vestnik sov. Justicii - Bulletin of owls. of justice*, 6, 152-153. [in Russian].

14. Trahterov, V. S. (1947) Juridicheskie kriterii nevmenjaemosti v sovetskom ugovolnom prave. *Uch. zap. Leningr. jur. in-ta - Uch. app. Leningrad. legal entity in-that, issue IV*, 122-153. [in Russian].

15. Orlov, B. C. (1958) Subekt prestuplenija : monografija. Moskva : Gos. izd-vo jurid lit-ry. [in Russian].

16. Antonjan, Ju. M., Borodin, S. V. (1987) Prestupnost' i psihicheskie anomalii. Moskva : Nauka. [in Russian].

17. Burdin, V. M. (2011) Osudnist ta neosudnist u kryminalnomu pravi Ukrainy: problemy teorii i praktyky. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Lviv. [in Ukrainian].

18. Pervomajskij, V. B. (2000) Nevmenjaemost'. K.: Komp'juterno-izdatel'skij centr (KVIC), 2000. URL: <http://www.psychiatry.ua/books/insanity/paper05.htm>. [in Russian].

19. Pervomajskij, V. B. (1999) Nevmenjaemost': dva podhoda k opredeleniju ponjatija *Visnik Asociaii psihiatriv Ukrainy - Bulletin of the Association of Psychiatrists of Ukraine*, 2, 65-76. URL: <http://www.psychiatry.ua/books/forensic/paper19.htm>. [in Russian].

20. Zaitsev, O. V. (2006) Vrakhuvannia sudom obmezhenoi osudnosti osoby pry pryznachenni yii pokarannia. *Kryminalne pravo Ukrainy - Crimean law of Ukraine*, 6, 3-12. [in Ukrainian].

21. Materialy proektu Kryminalnoho kodeksu Ukrainy 2001 roku. N. d. N. p. Arkhiv. Kabinet Ministriv Ukrainy, Robocha hrupa po pidhotovtsi proektu KK Ukrainy. Knyha 5 (1994 rr.). [in Ukrainian].

22. Materialy proektu Kryminalnoho kodeksu Ukrainy 2001 roku. N. d. N. p. Arkhiv. Kabinet Ministriv Ukrainy, Robocha hrupa po pidhotovtsi proektu KK Ukrainy. Knyha 12 (1997-1998 rr.). [in Ukrainian].

23. Materialy proektu Kryminalnoho kodeksu Ukrainy 2001 roku. N. d. N. p. Arkhiv. Kabinet Ministriv Ukrainy, Robocha hrupa po pidhotovtsi proektu KK Ukrainy. Knyha 23 (2000 r.). [in Ukrainian].

24. Kanishchev, A. V. (2007) Obmezheni osudnist ta prymusovi zakhody medychnoho kharakteru. *Arkhiv psihiatrii - Archives of Psychiatry*, vol. 13, 1-2, 42-50. [in Ukrainian].

25. Zhuk, I. V. (2009) Prymusovi zakhody medychnoho kharakteru ta prymusove likuvannia u kryminalnomu pravi Ukrainy. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

26. Bersh, A. Ya. (2017) Prymusovi zakhody medychnoho kharakteru: pravova pryroda ta vydny. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa. [in Ukrainian].

27. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku okhorony psykhychnoho zdorov'ia v Ukraini na period do 2030 roku: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27.12.2017 r. № 1018-r.

(2017) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-%D1%80#Text>. [in Ukrainian].

28. Rekomendacija № REC(2004)10 Komiteta ministrov gosudarstvam-chlenam v otnoshenii zashhity prav i dostoinstva lic, stradajushhijh psihicheskimi rasstrojstvami, i pojasnitel'nyj doklad (prinjata Komitetom ministrov 22 sentjabrja 2004 g. na 896-m zasedanii zamestitelej ministrov) / *Council of Europe*, 2004. (2004) N. p. URL: https://rm.coe.int/rec-2004-10-psy-ru/168066caa8#_ftn1. [in Russian].

29. Kanishhev, A. V., Zajcev, A. V. (2020) Problemy primeneniya prinuditel'nyh mer medicinskogo haraktera k licam, priznannym ogranichenno vmenjaemymi. *Psihiatrija, psihoterapija i klinicheskaja psihologija - Psichiatry, psychotherapy and clinical psychology*, vol. 11, 4, 821-832. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 23.11.2020

Зайцев А. В.,

кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры уголовного права № 1
Национального юридического университета
Украины имени Ярослава Мудрого
(г. Харьков, Украина)

ОГРАНИЧЕННАЯ ВМЕНЯЕМОСТЬ: ПЕРСПЕКТИВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЙ РЕГЛАМЕНТАЦИИ

С учетом достигнутого уровня науки уголовного права и судебной психиатрии проведен анализ положений про ограниченную вменяемость в проекте УК Украины. Высказаны дополнительные аргументы в пользу признания медицинским критерием исключительно психических расстройств. Предложено изменить подход в описании психологического критерия. Обсуждается факультативное значение ограниченной вменяемости при смягчении наказания. Обращается внимание на неприемлемости сохранения принудительной психиатрической помощи к этой категории преступников.

Ключевые слова: ограниченная вменяемость, критерии, признаки, наказание, принудительная психиатрическая помощь.

Zaytsev O.,

Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Criminal Law № 1
Yaroslav Mudryi National Law University
(Kharkiv, Ukraine)

LIMITED SANITY: PROSPECTS FOR IMPROVING LEGISLATIVE REGULATIONS

The article analyzes the provisions on limited sanity and its criminal legal consequences which are provided for by the draft of the Criminal Code of Ukraine (as of 19.10.2019). Attention is paid to the materials of the working group on the development of the current Criminal Code of Ukraine (1992-2001). Attention is drawn to the controversial aspects of the legislative

regulation of limited sanity which were discussed in the Ukrainian parliament during the adoption of the code. Taking into account the achieved level of science of criminal law and forensic psychiatry, the formula of limited sanity has been studied. Additional arguments were put forward in favor of recognizing exclusively mental disorders as a medical criterion, which fully complies with the provisions of the Law of Ukraine «On Psychiatric Care» and the International Statistical Classification of Diseases and Problems Related to Health (ICD-10). Based on the concept of human consciousness formed by science and expert practice, it is proposed to preserve the current description of the intellectual feature of the psychological criterion. The unity of consciousness and will is emphasized, which allows us to propose a change in the approach to describing the intellectual and volitional sign of this criterion. Taking into account the ambiguous approach in science to accounting for limited sanity when imposing a sentence, it is proposed to discuss the optional meaning of this circumstance when mitigating punishment. Attention is drawn to the inadmissibility of maintaining compulsory psychiatric care to the category of criminals recognized as having limited sanity. In support of this, the provisions of national and international legislation are cited, according to which, outside the criminal law field, the provision of such assistance forcibly to persons who do not have a severe mental disorder is strictly prohibited.

Keywords: limited sanity, criteria, signs, punishment, compulsory psychiatric care.